

ZAMONAVIY SHAROITDA OLIJ TA'LIM PEDAGOGIKASI:

NAZARIYA VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

MATERIALLARI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

**ZAMONAVIY SHAROITDA OLIY TA‘LIM
PEDAGOGIKASI: NAZARIYA VA
AMALIYOT INTEGRATSIYASI**

xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari

Buxoro – 2024

BOSHLANG'ICH SINIF MUSIQA DARSLARIDA O'ZBEK XALQ QO'SHIQLARINI O'RGANISH METODIKASI

Umurova Ma'rifat Yoshiyevna,

BuxDU pedagogika kafedrası o'qituvchisi, m.y.umurova@buxdu.uz

Annotatsiya: Maqola boshlang'ich sinflardagi musiqa madaniyati darslari, umumiy ta'limning ahloqiy-estetik tarbiya berish tizimining ajralmas bir qismi bo'lib hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda musiqa o'qitishning asosiy maqsadi-boshlang'ich sinf o'quvchilariga musiqa san'atining go'zallik qonunlari asosida hamda o'zbek xalq musiqa merosimizga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish va uning o'rganish malakasini oshirish hamda ularga musiqa madaniyatini tarkib toptirish, yoshlarga xalq musiqa an'analari va ular haqidagi to'laqonli tasavvur, bilim, malakalar berish asosida kelajak avlod ma'naviyatini shakllantirish masalalariga qaratilgan bo'lib, unda xalq musiqa an'analari va o'zbek xalq musiqiy pedagogikasining o'zaro uzviy mohiyatiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: An'ana, urf-odat, milliy musiqiy pedagogika, xalq qo'shiqchilik an'analari, musiqaning ta'sir kuchi.

O'zbek xalq musiqa merosimizni tarixi va hozirgi kun talablarini o'quvchi yoshlar maktab yoshidan boshlab o'rganib borishlar shart. Chunki, maktabda musiqa ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarda "Musiq madaniyatini" tarkib toptirishdir. Musiqa o'qituvchisi darslarga mavzularni tanlab, rejalashtirishda ko'rgazmali qurollardan, texnik vositalardan ham foydalanishi ko'zda tutilgan. Musiqa darsida musiqa faoliyatlarini oddiydan murakkabga o'tish prinsipi asosida o'zaro mantiqiy bir butunlikka erishish va o'qitishning rivojlanuvchi, ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirish zarur.

Boshlang'ich sinflarda musiqa o'qitishning asosiy maqsadi-boshlang'ich sinf o'quvchilariga musiqa san'atining go'zallik qonunlari asosida hamda o'zbek xalq musiqa merosimizga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish va uning o'rganish malakasini oshirish hamda ularga musiqa madaniyatini tarkib toptirishdan iboratdir. Boshlang'ich sinflardagi musiqa madaniyati darslari, umumiy ta'limning axloqiy-estetik tarbiya berish tizimining ajralmas bir bo'lib hisoblanadi.

Davlatimiz yoshlarga barcha imkoniyatlarni yaratib bermoqda. Jumladan maktab o'quvchilariga yoshlik chog'idanoq o'ziga talabchanlik ruhida tarbiyalash juda muhimdir. Maktab insonni axloq prinsiplari asosida yashashdan iborat ichki ehtiyojni vujudga keltirish kerak. Ayniqsa bu borada adabiyot, musiqa, tasviriy san'at estetikasidan keng foydalanish zarur. Bu prinsiplar tarbiyaviy kuchga ega. Yoshlar dunyo qarashida tarbiya vositasi sifatida boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'zbek xalq musiqa merosi o'rgatilmoqda.

O'zbek xalq merosida qo'shiq demokratik janr bo'lib xalq psixologiyasini, ruhiyati, hayoti haqida ma'lumotlar mavjud. Qadimiy qo'shiqlar Qadimiy O'rta Osiyo xalqlariga oid qo'shiq va termalarning namunalari Mahmud Qoshg'ariyning «Devoni lug'atit turk» asarida saqlanib qolgan. Devonda keltirilgan xalq qo'shiqlaridan parchalar ham ilmiy, ham ta'limiy ahamiyat kasb etadi. Didaktik ma'no tashiydigan qo'shiqlarning ba'zi namunalari o'zbek xalq dostonlarida mavjud an'anaviy motiv-ota nasihatlariga o'xshab ketadi.

Ko'pchilik to'rtliklarda mardlik va qahramonlik, dushmanga g'azab g'alabaga ishonch tuyg'ularini ulug'lanib, xasislik va yuzsizlik kabi illatlar qoralanadi. Devondagi qo'shiqlarni asosan ovchilik, chorvachilik mavsum marosim va qahramonlik qo'shiqlari tashkil etadi. Ma'lumki dastlabki qo'shiqlar estetik zavq berish maqsadida emas, balki tabiatga ta'sir ko'rsatish uchun yaratilgan va aytilgan, chunki ibtidoiy tushunchaga hayotning go'zalligi, kasal bo'lmaslik, hosildorlik, yaxshi ov, oilaviy turmush va xo'jalikka muvaffaqiyat, tabiatga ma'lum ta'sir ko'rsatishdan kelib chiqadi. Bunday qo'shiqlar tarixiy taraqqiyot jarayonida o'zgarib, mavjud ibtidoiy tushunchalar o'rnini yangi, hayotiy tushunchalar egallagan.

Mavsum bilan bog'liq bo'lgan qo'shiqlarda odamlarga xos xususiyatlarni jonivor va tabiat hodisalariga bog'lash-antropologitizm elementlari ko'rinadi. Aniqrog'i, g'ayri tabiiy ko'ringan qish va yoz fasli odamga o'xshatilgan. Binobarin, ularga ham jon, yaxshi va yomon xususiyatlar

bor deb tushunilgan, dialistik tushunchalar singdirilgan. Shuning uchun ham qish mavzusida xalqning mayuslik va zorlanish, yoz mavsumi talqinida esa shodlik va xushnudlik kayfiyatlari sezilib turadi. Ana shu tushuncha bilan bog'liq bo'lgan qo'shiqlarda qishva yoz jonlantiriladi, bir-biriga kontrast tarzida qo'yiladi, ular tasvirida yaxshi va yomon xususiyatlar ta'kidlandi. Tortushuv shaklida kelgan qo'shiqlarda qish o'z afzaligini maqtaydi.

«Devoni lug'otit turk» asarida jangnomalaridan darak beruvchi qo'shiqlar ham mavjud. Ularga bahodir, mardu-maydon yigitlarning qahramonliklari tasvirlanadi. Xalq ichidan chiqqan pahlavonlar ulug'lanib, beqiyos kuch-qudrati ta'riflanadi.

Badiiy adabiyotda bo'lganidek, folklor asarlari ham tuzilishi va g'oyaviy-badiiy xususiyatlarga ko'ra o'zaro o'xshash hamda farqli tomonlarga ega bo'lib muayyan guruhlarini tashkil etadilar. Bunday farqli va o'xshash tomonlarni ko'rsatish uchun janr termini bilan qo'llaniladi.

O'zbek folk'lor asarlari, avvalo ikki katta guruhga bo'linadi.

1. Urf-odat va mavsum-marosimlar bilan bog'liq asarlar
2. Turli urf-odat va marosimlar bilan bog'liq bo'lmagan folk'lor janrlari.

Birinchi guruhga

a) mehnat qo'shiqlari (xo'p-mayda, turey-turey, churey-churey, xo'sh-xo'sh)

v) mavsum qo'shiqlari.

s) marosim qo'shiqlari.

d) aytimlar kiradi.

Ikkinchi guruh

Epik (dostonlar, ertak, afsona), Lirik (qo'shiq, ashula, terma) dramatik (askiya, og'izaki gramma) va kichik (maqol topishmoq) janrlarni o'z ichiga oladi.

O'zbek folklorining turli janrlari har xil ijodkorlar faoliyati bilan bog'liq. Folklor janrlari g'oyaviy-tematik va badiiy xususiyatlari bilangina emas balki ijro usullari jihatidan ham bir-biridan farq qiladi. Ularning biri (masalan qo'shiq) kuylash. Uchun ikkinchisi (mos ertak) aytib berish, hikoya qilish uchun, yana biri (doston) ham kuylash ham aytib berish uchun. Yana biri (og'zaki drama) ko'rsatish namoyish qilish uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Folklor janrlari bir-biridan qanchalik farq qilmasin ular tarixan tarkib topgan. Dostonlar o'zbek folklorining keng tarqalgan va yirik janrlaridan biridir. Uning yaratilishi xalqimizning ma'naviy-maijiy qiyofasi axloqiy estetik qarashlari ozodlik va tenglik, qahramonlik va vatanparvarlik haqidagi idiallari bilan chambarchas bog'liqdir, "Doston" so'zi qissa, hikoya, sarguzasht ma'nolarida ishlatiladi. Adabiy termin sifatida bu atama xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyotlardagi yirik hajmning epik asrlarni anglatadi xalq dostonlarining tematik hamda janr xususiyatlari uning o'ziga xos formasini belgilaydi, ya'ni kuy va ijro bilan mahkam bog'liq bo'lgan keng ko'lamlı dostonlarning poitik bayoniga tantanavorlik, an'anaviylik, she'riy, prozoik qismlarning davomiy almashib kelishi xosdir.

Xalq og'zaki ijodining yuksak professional san'at turi doston va dostonchilikning paydo bo'lish taraqqiyoti baxshilar nomi bilan bog'liqdir. H.T.Zaripovning yozishicha baxshi mo'g'ilcha "bag'sha" so'zidan olingan bo'lib, ustoz ma'rifatchi ma'nolarini beradi. Xalq dostonlarini O'zbekistonning ayrim yerlarida baxshi so'zidan tashqari boshqa nomlar bilan ham yuritiladi. Misol: Surxandaryo va Qashqadaryoning ayrim joylarida "yuzboshi", janubiy Tojikiston o'zbeklari orasida "soqi", Surxandaryo va Janubiy Tojikistonning ayrim joylarida "sozanda" deb yuritiladi. Dostonchilik maktablari, professor Hodi Zaripov olib borgan tekshirishlarga ko'ra, notaning yaratuvchilari ikki guruhga bo'linadilar. Birinchi guruhga saroy shohlari, qalandar, darvish sifat baxshilar kirib, ular xonu – beklarni madh etuvchi asarlar yaratganlar.

Ikkinchi guruh vaxshilar bevosita mehnatkash omma orasidan yetishib chiqqan uning manfaatlarini himoya qilgan demokratik g'oyalarni oldinga surgan dostonlardandir.

Qo'shiqlar. Asosan mustaqil to'rtliklardan tashkil topgan el orasida keng tarqalgan va kuylangan xalq she'ri namunalariga qo'shiq deyiladi. Masalan: "Yor-yor", "O'lan", "Lapar", "Kelin-salom", "Alla", "Xush kelibsiz" va boshqa qo'shiqlar asosan barmoq vaznda yaratilgan bo'ladi. Qo'shiqlar turli joylarda turlicha ba'zi hollarda so'zsiz, ba'zan dutor do'mbira, doira va boshqa xalq chog'u

asboblari bilan kuylanadi. Qo'shiq termini birinchi marta XI asrda yozilgan, ilmiy adabiyotlarning eng qadimgi hisoblangan Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarida qo'shiq shaklida berilgan bo'lib bu so'zning izohi qasida deb ko'rsatilgan.

Mehnat qo'shiqlari xalq she'riyatining eng avvalgi turlaridan biri bo'lib, ularning yaratilishi va ijro etilishi kishilarning mehnat jarayoni bilan bevosita bog'liqdir. Dehqonlar, hunarmandlar ishlab turib qo'shiq aytganlar qo'shiq kishilar mehnatini yingillatgan, ayrim so'zlari, undov nidolari ko'pchilikning baravar harakat qilishini uyushtirgan. Shu sababdan qo'shiqdagi so'zlar, vazn, qofiya ixcham, aniq bo'lgan. Ayrim so'zlar vaqti – vaqti bilan takrorlanib, hayqiriq, chaqiriq, shikoyat yoki mamnunlikni bildiruvchi nidolar alohida ohangda aytilib turilgan.

Qo'shchi qo'shig'i qahramon qishdan bola – chaqasi bilan toliqib chiqqan dehqon bahor kelishi bilan yer haydashga kirishadi. Tabiat jonlangan xushhavo, biroq uning ho'kizi ishga yaramaydi – o'lguday och madori qurigan. Dehqon ilk bahordagi nochor ahvolini ho'kiz tilidan tasvirlaydi.

Mavsum-marosim urf-odat qo'shiqlari. Insonning yashash hayot kechirish tarzi, yilning turt fasli mehnat oylari, bayramlar, urf-odatlar, marosimlar, mavsumiy ish harakatlari bilan bog'liq ravishda juda ko'p qo'shiqlar yaratilgan. Navruzning kelishi, bahor yomg'iri, laylak kelishi, ekinlarning chiqishi, xurmon quvonchi, donlarni qo'shlardan saqlash kabi qo'shiqlar bor.

Turli urf-odatlar marosim va irimlar bilan bog'liq bir qancha qo'shiqlar yaratilganki bunga "Yo ramazon", "Barot keldi", "Safar qochdi", «Bo'ka-bo'kavoy», «Sust xotin», «Boychechak» kabilarni ko'rsatish mumkin.

To'y qo'shiqlari. Juda qadim zamonlardan beri kishilar hayotida muhim voqia bo'lib kelgan. Xalqning ma'naviy boyligi to'y tomoshalarda namoyon bo'ladi. To'y marosimlari uylanish to'yi, xatna to'yi, yosh to'y, beshik to'yi singari xilma-xil bo'lganidek, uning qo'shiqlari ham turli-tumandir. Quyida, asosan nikah to'ylarida aytiladigan qo'shiqlar haqida biki yuritimiz.

«Yor-yor»lar. Qiz uzatar kechasida aytiladigan qo'shiqlardan biri «yor-yor»lardir «yor-yor»lar musiqiyliqi, ma'lum chiziq ohangda ko'pchilik bo'lib kuylanishi, naqoratlari bilan ajralib turadi.

Kelin salom: kelinchakning kiyovning yaqin qarindosh urug'lari bilan tanishtirish marosimida kelin salom yoki betochar qo'shiqlari aytiladi. An'anaga ko'ra kayvoni kelin tushadigan uyga darvozadan olib kirishdan boshlab aytadi. Uy egalari, to'yga kelganlar esa «alik salom» deb salomga javob qaytaradilar. Misol: Buxoro va samarqanda an'anaviy «salomnoma»lar o'qiladi.

Termalar: Terma o'zbek folklorining mustaqil janri bo'lib, uning yaratilishida baxshilarning roli nihoyatda kattadir, ko'pchilik hollarda ular dostonchilarning individual ijodi hisoblanadi. Pand-nasihat, odob-axloq, soz va so'z haqida yaratilgan, ijtimoiy hayotdagi turli hodisalar, shaxs va jonvorlarning ta'rifi yoki tanqidiga bag'ishlangan baxshilar tomonidan kuylanadigan 10-12 satrda 150-200 ba'zan undan ortiq misralgacha bo'lgan lirik-yerik, she'rlarga terma diyiladi.

Bolalar folklor: Bolalar folklorlari kichkintoylar olami bilan kattalar dunyosining uyg'unlashuvi oqibatida yuzaga keladigan o'yinlar, qo'shiqlarning butun bir sestemasi tarzida tarkib topgan.

Allalar. Bolalarni uxlatish: aslida "alla" so'zining lug'aviy manosi ham ovutib, avaylab uxlatishdan iborat allaning ikkinchi vazifasi tarbiyaviy estetik mohiyat kasb etishida ko'zga tashlanadi. Bu uning emosional ta'sirchanligidan kelib chiquvchi xususiyat bo'lib, bolani kuy og'ushida hayot bilan tanishtirish ohanglari vositasida hayot ma'nosini anglashiga yo'l ochish, shu zayilda estetik didni shakllantirish va o'stirish maqsadida qaratilganligidir.

O'zbek xalq qo'shiqlarining tarbiyaviy ahamiyati shundaki, ularda yuksak go'zallikka va baxt – saodatga erishishning birdan-bir yo'li maqsad sari qat'iy intilishidan sabr va chidam, matonat, mardlik, qahramonlik ko'rsatilib boriladi.

Musiqqa darslari yuksak metodik jihatdan tashkil etilsa, bolalar dunyosiga ta'sirchanligi kuchli bo'lardi. Xalq qo'shiqlari o'zining musiqiy ravonligi va ritmik ko'rinishi maqomlar bilan

ham uzviy bog'liqdir. Xalq musiqa ijodi tarixiy faktlarga asoslangan qadiymiy san'atdir. Musiqa merosi o'zining soddaligi hush oxangligi bilan o'quvchilarni jalb qiladi. Xalq musiqa merosini o'rganishga bag'ishlangan darslarni doimo tushunarli va qiziqarli texnik vositalaridan foydalangan holda tashkil etish kerak. Xalq musiqasi davr oynasidir. U o'zi yaratilgan davr mohiyatini aks etiradi. Ya'ni xalq musiqasi badiiy tilga egadir. Shuning uchun biz o'zbek xalq merosini ishining dastlabki poydevorini tashkil etadigan boshlang'ich sinflarda o'rgatish maqsadga muvofiqdir.

Foydalangan adabiyotlar

1. A.Fitrat «O'zbek klassik musiqasi va uni tarixi», T; 1993 y.
2. O.Ibragimov «O'zbek xalq musiqa ijodi», T; 1994 y.
3. Juraev B. T., Abduraxmonova D. U. Esteticheskoe razvitie shkolkov sredstvami uzbekskogo muzo'kalnogo folklora G'G'Vestnik Chuvashskogo gosudarstvennogo instituta kulturo' i iskusstv. – 2019. – №. 14. – S. 77.
4. Juraev B. T. Sotsialno-duxovnoe razvitie studentov G'G'Rossiya-Uzbekistan. Mejdunarodno'e obrazovatelno'e i sotsialno-kulturno'e texnologii: vektoro' razvitiya. – 2019. – S. 22-23.
5. Umurova M. Y. Practical Possibilities of Spiritual-Moral Formation through Folk Songs //Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN. – T. 2795. – №. 546X. – S. 55.

UZLUKSIZ TALIM TIZIMIDA BO`LG`USI PEDAGOGLARNI O`SMIRLARDA O`QUV FAOLIYATI MOTIVLARINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

**Yodgorov Bobirjon Turobovich,
OXU magistranti
Ilmiy rahbar :dotsent O.R.Avezov**

Anotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik yoshidagi o'quvchilarga ta'lim tarbiya berish jarayonida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar, bu yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari o'rin olgan .Bugungi kunda barkamol shaxsni tarbiyalashda bo'lg'usi pedagoglar o'smirlarda o'quv faoliyati motivlarini rivojlantirish istiqbollari haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: O'smirlik, motivatsiya, baxt, o'quv faoliyatini rivojlantirish

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini jahon miqyosida yil sa- yin barqarorlashtirib borar ekan, uning istiqboli bugungi avlodni tar- biyalaydigan o'qituvchilarga, ertaga o'rnimizga keladigan kadrlarga bog'liqdir. Kadrlar tayyorlash masalasiga Respublikamizning Birinchi Prezidenti katta e'tibor berganliklarini, ularning quyidagi fikrlaridan bilib olishimiz mumkin: «Biz oldimizga qanday vazifa qo'ymaylik, qan- day muammolarni yechish zarurati tug'ilmasin, gap oxir-oqibat baribir kadrlarga yana kadrlarga borib taqalaveradi. Mubolag'asiz aytish mum- kinki, bizning kelajagimiz mamlakatimiz kelajagi o'rnimizga kim keli- shiga yoki boshqacha qilib aytganda qanday kadrlar tayyorlashimizga bog'liq». Barcha qonun va qarorlar orasida «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» alohida o'rin tutadi va unga milliy g'oyaning bir qismi sifati- da qaraladi. Kelajak bugundan boshlanadi.

Hozir tarbiya masalasiga e'tibor qilinmasa, kelajak boy beriladi. Ma'naviy va axloqiy poklanish, imon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat va shu kabi chinakam insoniy fazilatlar o'z-o'zidan kelmaydi. Hammasining zaminida tarbiya yota di. Har tomonlama yetuk barkamol avlodni tarbiyalash, ularga ta'lim berish ishlarini esa o'qituvchilar amalga oshiradilar. Shuning uchun bo'lg'usi pedagoglar hozirgi pedagogika oliy o'quv yurti talabalari o'smirlar psixologiyasiva ularning motivlari haqida bilimlarga ega bo'lishi zarurdir .

Eng avvalo o'smirlik davri haqida : O'smirlik – bu inson hayotidagi qiyin va ayni paytda muhim bosqich. Bolalik tugaydi, bola teng huquqli ishtirokchi sifatida kattalikka kirishga tayyorlanmoqda. Shubhasiz, o'smir hali jismonan yoki psixologik jihatdan haqiqiy balog'atga etmagan, ammo shunga qaramay kattalar bilan teng huquqli bo'lishga intiladi. Butun davr bolaning o'zi uchun ham, bolaning atrofidagi kattalar uchun ham katta psixologik qiyinchiliklar bilan bog'lanib keladi .O'smirlik davridagi asosiy qiyinchiliklar tananing fiziologik qayta tuzilishi bilan

Zamonaviy sharoitda oliy ta'lim pedagogikasi: nazariya va amaliyot integratsiyasi

Sirojova Shokhida Niyozovna, METHODS OF PSYCHOLOGICAL WORK WITH SECONDARY SCHOOL STUDENTS	254
Umurova Ma'rifat Yoshiyevna, BOSHLANG'ICH SINIF MUSIQA DARSLARIDA O'ZBEK XALQ QO'SHIQLARINI O'RGANISH METODIKASI.....	257
Yodgorov Bobirjon Turobovich, O.R.Avezov. UZLUKSIZ TALIM TIZIMIDA BO'LG'USI PEDAGOGLARNI O`SMIRLARDA O`QUV FAOLIYATI MOTIVLARINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....	260
Nasimova Z.I. SHAXS RIVOJLANISHNING PSIXOLOGIK TARBIYASI VA IJTIMOIYLASHUVI.....	263
Sharopov Sh.Sh. GRICE MAKSIMALARINING QISQACHA SHARHI VA MAZMUNI	265
Mekhmonova Nigina Fakhritdinovna. CRITERIA OF ARTISTRY IN LITERATURE	266
Sharopov Dilshod Shirinboevich, BAYROG'IM – FAXRU-G'URURIM	269
Xonzafarov O.O., B.T.Jurayev. TARBIYA FANINI O'QITISH JARAYONIDA O'QUVCHILARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA QO'LLANILADIGAN SAMARALI METOD VA TRENINGLAR	271